

Σκάκι και Μάθηση

(Συμπληρώσεις στην Εισήγησή μου στα πλαίσια του εορτασμού των 60 χρόνων του Σκακιστικού Όμιλου Ηλιούπολης που έγινε στις 15 Νοεμβρίου 2025).

του **Στέλιου Τσεκούρα**.

Το να λέμε ότι το σκάκι διευκολύνει την μάθηση είναι σαν να διατυμπανίζουμε κάτι το οποίο πρέπει να αποδειχτεί!

Διότι – όπως σωστά ισχυρίζεται ο Christian Hesse στο ενδιαφέρον βιβλίο του *The Joys Of Chess [Heroes, Battles and Brilliances]*, New in Chess 2011 - αν και ο Emanuel Lasker έγραφε¹ ότι:

“Το σκάκι δεν είναι μόνον για εντελώς αφηρημένα πράγματα: το να κοιτάμε θέσεις, το να υπολογίζουμε βαριάντες, το να βρίσκουμε συνδυασμούς. Το σκάκι είναι επίσης ψυχολογικός πόλεμος, μια πάλη ανάμεσα σε δυο προσωπικότητες.”

όπως επίσης και ότι:

“Όσον αφορά στα διαφορετικά στυλ πολλών παικτών, μία και η ίδια κίνηση μπορεί να είναι ισχυρή απέναντι σε έναν παίκτη και αδύνατη απέναντι σε έναν άλλον.”,

η ορθότητα των απόψεών του εδραιώθηκε, μόλις στα 2002, με την δημοσίευση της μελέτης:

Sensation seeking and involvement in chess των **Jeffrey A. Joireman, Christopher S. Fick, Jonathan W. Anderson** που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό: [Personality and Individual Differences, Volume 32, Issue 3](#), February 2002, Pages 509-515.

Οι ερευνητές αυτοί εξέτασαν σε ποιο βαθμό υπάρχουν ευδιάκριτα προσωπικά χαρακτηριστικά στους σκακιστές, αναφορικά με την αναζήτηση συγκινήσεων και την τάση να την ανανεώνουν διαρκώς αυτήν την αναζήτηση. Προσωπικά χαρακτηριστικά μπορεί να είναι – για τους ερευνητές αυτούς – η αναζήτηση πολλαπλών, καινοτόμων, πολύπλοκων, διαφοροποιούμενων και έντονων συγκινήσεων και εμπειριών καθώς και οικονομικά ρίσκα προς χάριν τέτοιων εμπειριών.

---

1 Ακατανόητο είναι το γιατί ο Hesse δεν μας λέει σε ποιο έργο του γράφει ο Lasker αυτές τις απόψεις?

Και αφού βρήκαν ότι στην διάρκεια μιας μεγάλης και σημαντικής παρτίδας το σώμα του σκακιστή εκλύει μεγάλες ποσότητες τεστοστερόνης και ότι κατά την διάρκεια της συγκέντρωσης στην μάχη το σώμα πλημμυρίζεται από ορμόνες, όπως συμβαίνει με τους δύτες σε μεγάλα βάθη, τους αλεξιπτωτιστές και τους αναρριχητές στην ορειβάσια αλλά επίσης και ότι ο νικητής βιώνει συναισθήματα θριάμβου και κυριαρχίας...

Προκειμένου να περιγράψω, στα περιορισμένα χρονικά πλαίσια αυτής της ομιλίας, την μεγάλη αξία - σαν διεγέρτη του σκέπτεσθαι - του σκακιού θα περιοριστώ σε τέσσερα μόλις από τα ενενήντα τέσσερα θέματά του βιβλίου του Hesse!

1. Σκάκι και Ψυχολογία
2. Η Αρχή της Αβεβαιότητας
3. Μόνος Εναντίον Όλων
4. Κατευθυνόμενη Πρόκληση

Σκάκι, Ψυχολογία στο Σκάκι, Δάσκαλος του Σκακιού και Κατάλληλο Εγχειρίδιο για την Διδασκαλία του.

Τα τέσσερα συστατικά του παραπάνω τίτλου είναι απαραίτητα προκειμένου να μπορούμε να περιμένουμε ότι το σκάκι θα βοηθήσει την μάθηση γενικά και δεν θα αρκεστεί σε μια ανούσια παραγωγή πρωταθλητών. Και βέβαια δεν πρόκειται για θήκες στις οποίες μέσα ταξινομούνται διάφορα αντικείμενα αλλά για μια ενιαία και σταθερή χρήση αυτών των αξεχώριστων συστατικών της σωστής μάθησης. Ξεκίνησα από το προαναφερθέν βιβλίο του Hesse αλλά ο υπομονετικός αναγνώστης του παρόντος άρθρου θα βρεί μέσα σε αυτό βιβλία, διαφορετικών νοοτροπιών, διστάμενων απόψεων, ανταγωνιστικών φιλοσοφιών, ετερόδοξων προσεγγίσεων και ανατρεπτικών λογικών. Αναγκάστηκα να μείνω πιστός στην γνωστή επισήμανση ότι ο διδάσκων δις διδάσκεται και να αφήσω τις δογματικές προσεγγίσεις στην ησυχία τους, αφού οι τέσσερις δεκαετίες επαγγελματικής μου ενασχόλησης με την διδασκαλία με

δίδαξαν ότι για αυτήν δεν υπάρχει βασιλική οδός – για να μην ξεχνάμε τον Ευκλείδη!

Θα ήταν ασυγχώρητη παράλειψη το να μην συμπεριλάβω σε αυτά το: **Lateral Thinking (A Textbook of Creativity) (1970)** [Πλευρική Σκέψη² (Ένα εγχειρίδιο για την Δημιουργικότητα)], του μαλτέζου γιατρού Edward de Bono (1933-2021). Αφού ο άνθρωπος αυτός συστηματοποίησε τις Αρχές της Πλευρικής Σκέψης σε βαθμό να γίνουν διδάξιμες³!! Δηλαδή, ικανές να κατανοηθούν από μαθητές. Ο αστεϊσμός: “γκρίζο είναι, φίλε μου, το δέντρο της Θεωρίας, όμως η Ζωή επιμένει να θάλλει πράσινα!” ήταν γνωστός προτού εκδοθεί το βιβλίο του de Bono. Οι αστεϊσμοί όμως δεν αποτελούν παιδαγωγικά εργαλεία! Τα οποία μας βοηθούν να δραπετεύσουμε από τα ασφυκτικά πλαίσια της εγκύκλιας εκπαίδευσης που ενδιαφέρεται για το Γράμμα του Νόμου αλλά περιφρονεί το Πνεύμα του.

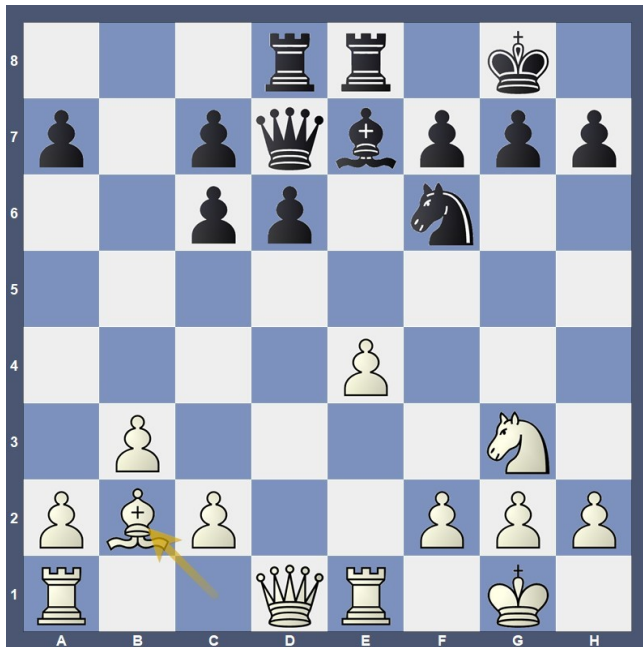
Έχω επιλέξει από το βιβλίο του Hesse την παρτίδα [Tarrasch-Lasker, 1908] η οποία - σύμφωνα με την άποψη του συγγραφέα – δείχνει ότι η απάντηση του Μαύρου μετά από το 14. Bb2 έχει κάτι που μπορούμε να αποκαλέσουμε **αναπάντεχο** και **αμφιλεγόμενο** (controversial).

---

2 Το Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2014, δίνει πρώτη-πρώτη την ακόλουθη σημασία στην λέξη σκέψη: η διανοητική δραστηριότητα και το αποτέλεσμα της! Έτσι γίνεται κατανοητό για ποιο λόγο αποφεύγω συνειδητά να αποδώσω το thinking σαν ‘σκέπτεσθαι’, αδιαφορώντας για τις θρηνωδίες των κάθε λογής γλωσσασμυντόρων.

3 Ο όρος δεν περιέχεται στο παραπάνω Λεξικό αλλά αφού το διδάξας περιέχεται δεν βρίσκω τον λόγο να μην αποδώσω έτσι το teachable!

Η κατανόηση της δουλειάς των ψυχολόγων, μέσα από ένα διδακτικό Πρόβλημα.

Tarrasch-Lasker, 0-1
Düsseldorf, 1908, θέση μετά το
14.Bb2

Ποια είναι η απάντηση του Μαύρου?

Προσπαθήστε να βρείτε την συνέχεια μέχρι – ας πούμε – και την 19η κίνηση του Μαύρου... και **μετά** κοιτάξτε τα σχόλια που ακολουθούν παρακάτω!

Τα βήματα για την επίλυση του Προβλήματος (Tarrasch-Lasker).

1.	e4	e5	8.	N*d4	0-0
2.	Nf3	Nc6	9.	N*c6	B*c6
3.	Bb5	Nf6	10.	B*c6	b*c6
4.	0-0	d6	11.	Ne2	Qd7
5.	d4	Bd7	12.	Ng3	Rfe8
6.	Nc3	Be7	13.	b3	Rad8
7.	Re1	e*d4	14.	Bb2	?

Αυτή είναι η θέση του Διαγράμματος.

Φανταστείτε τον εαυτό σας στην θέση του Μαύρου. Προσπαθήστε να κατανοήσετε:

Τι μας λέει η σκακιέρα? (J. Silman). Δηλαδή, ποιες είναι οι **ανισορροπίες** (*imbalances*)? **Γράψτε** στις σημειώσεις σας γιατί τις χαρακτηρίσατε έτσι.

Γράψτε τους συλλογισμούς σας **με δικά σας λόγια** (Pólya). Αυτή η σοφή συμβουλή του Pólya προέρχεται από σοφούς προγόνους. Κοιτάξτε προσεκτικά το απολαυστικό και μνημειώδες: **Lasker's Manual of Chess** και θα διαπιστώσετε ότι το έργο του μεγάλου σκακιστή, μαθηματικού και φιλόσοφου κερδίζει πολλά εξαιτίας της γλαφυρής γλωσσικής περιγραφής των σκέψεών του και μας 'αναγκάζει' να απορροφηθούμε από τους συλλογισμούς του.

Τι σχηματισμός πιονιών έχει προκύψει για τα Μαύρα στο τέλος της 8ης κίνησής τους?, ρωτάνε αρκετοί μοντέρνοι (sic) δάσκαλοι. Εντούτοις οι έγκριτοι συγγραφείς παιδαγωγικών βιβλίων σκακιού [π.χ: Soviet Chess Strategy, by Alexey Suetin and Ilya Odessky] δεν αναφέρουν στα μαθήματά τους τις εικόνες των σχηματισμών πιονιών και πράττουν άριστα. **Διότι διδασκαλία σημαίνει κατανόηση των θεμελίων και όχι εξονυχιστικό ψάξιμο των λεπτομερειών!** **Ενδιαφερθείτε** (αν διαθέτετε τον απαραίτητο χρόνο) **να δείτε** πως χειρίζονται το θέμα των πιονιών και της δομής τους οι Suetin-Odessky (σελ: 69-97). Αυτοί οι καταξιωμένοι συγγραφείς και δάσκαλοι έχουν κάμει **εξαιρετική (και απαιτητική!)** δουλειά – αν αφιερώσετε μερικές βδομάδες στην εστιασμένη μελέτη των σελίδων που ανέφερα θα βγείτε πολλαπλά κερδισμένοι...

Ενημερωτικά λέω ότι ο ζητούμενος σχηματισμός πιονιών λέγεται **hedgehog** (σκαντζόχοιρος), αλλά καλύτερα να τον ξεχάσετε!

Πράγματι, αντί να ασχοληθούν με βαρύγδουπες και ακατανόητες (αρχάριος διαβάζει το εγχειρίδιο, όχι GM) διακηρύξεις οι δάσκαλοι Suetin-Odessky αναπτύσσουν μια μέθοδο παρουσίασης (μ'άλλα λόγια, μια 'σκάλα' που τα σκαλοπάτια της είναι...) ως εξής:

- Το κέντρο έχει πρωταρχική σημασία,
- όταν μιλάμε για κέντρο εννοούμε τα πόνια e4, d4 για τον Λευκό (e5, d5 για τον Μαύρο) ή, κατ'ελάχιστο, το να έχει κανείς τουλάχιστον έναν 'μαχητή' -ας πούμε ένα πiónι στο e4 – ο οποίος τον βοηθάει να ελέγχει κάποιο χώρο ή να προωθηθεί δυναμικά με την υποστήριξη των κομματιών και του διπλανού του πλευρικού πιονιού,
- μέχρι την εδραίωση της θεωρίας του Steinitz (κάτι που φαίνεται ουρανοκατέβατο [ποια είναι η θεωρία αυτή και πότε εδραιώθηκε?] αλλά που λέγεται προκειμένου να μας 'προϊδεάσει' ότι τα πράγματα άλλαξαν κάποια

στιγμή) η στρατηγική του κέντρου ήταν ακραία απλή (straightforward). Ο επιτιθέμενος θα προσπαθούσε τυπικά να πετύχει μια αριθμητική υπεροχή πιονιών στο κέντρο ακόμα και με αντίτιμο την θυσία πλευρικών πιονιών. Το Γκαμπί του Βασιλιά και το Γκαμπί του Evans είναι τα πιο γλαφυρά παραδείγματα!

- Αφού και οι δυο αντιμαχόμενοι ακολουθούσαν τον ίδιο στόχο ήταν δύσκολο να προκύψει μια μπλοκαρισμένη δομή στο κέντρο διότι σε αυτό θα δίνονταν οι ατέλειωτες αψιμαχίες ή θα χτίζονταν βιαστικά γέφυρες για να διευκολυνθούν οι επιθέσεις των κομματιών στον αντίπαλο Βασιλιά...
- ενώ τώρα, με την θεωρία του Steinitz, βλέπουμε ότι...
- ...και πάνω σε τούτη την προσεκτικά επιλεγμένη μέθοδο παρουσίασης (οι καινοτομίες παρουσιάζονται μόνον όταν είμαστε ώριμοι να τις κατανοήσουμε) **χτίζουν** όλη την θεωρία!!!

Ο Savielly Tartakower (1887-1956) που σχολιάζει την παρτίδα στο Chess Base μας επισημαίνει ότι: “στο τέλος της 8ης κίνησής τους τα ελαφρά κομμάτια του Μαύρου βρίσκονται σε κατάσταση προσδοκούσας άμυνας (*expectant defense*)”. Τι σημαίνει *expectant*? [*having or showing signs of eagerly awaiting something*, γράφει το διαδικτυακό Webster]. Θέλετε να την αποκαλέσετε εγκυμονούσα ή προσδοκούσα? Πειστείτε ότι **κατανοείτε** το νόημα! Γράψτε το!

Όταν παίζεται το 14. ... Ng4 στην εικονιζόμενη θέση ο Tartakower γράφει μόνον ότι πρόκειται για μια: “ενεργητική άμυνα που χρειαζόταν προσεκτική εξέταση.” Μια δήλωση που είναι αναμφίβολα ελλιπής αφού δεν εξηγεί ούτε γιατί η προκύπτουσα άμυνα είναι **ενεργητική** (αυτό προκύπτει από την πορεία της παρτίδας αρκετές κινήσεις αργότερα [μέχρι την 32. ...Rg5]), ούτε σε τι συνίσταται η **προσεκτική** εξέταση [αφού εξετάζει μόνον τις βαριάντες 15.h3 και 15.Bf3, και δεν μας λέει **αν ο Lasker είχε σχέδιο**]. Προκειμένου να είναι πληρέστερος από τον Tartakower, – και θέλοντας να επισημάνει ότι οι θέσεις σε μια παρτίδα είναι, αρκετές φορές, **αμφιλεγόμενες (controversial)** – ο Hesse ισχυρίζεται ότι η κίνηση του Lasker έχει αναλυθεί [το 2001] από τον GM Robert Hübner ο οποίος κατέληξε στο συμπέρασμα ότι: “η κίνηση 14. ... Ng4 οφειλόταν στο ότι ο Lasker παρέβλεψε την απάντηση του Tarrasch και πάλεψε πολύ για να σώσει - και να κερδίσει αργότερα - την προκύψασα θέση. Προσθέτει (ο Hübner) στην ανάλυσή του το σχόλιο του ίδιου του Lasker ότι η κίνηση αυτή θα ήταν αποφασιστικό λάθος εναντίον του Janowski αλλά εναντίον του Tarrasch είναι η καλύτερη κίνηση.”

Όταν τέλειωνα την προετοιμασία του παρόντος άρθρου βρήκα ότι ο εκδότης του βιβλίου: **Emanuel Lasker II (Games 1904-1940), Chess Stars 1998**, ισχυρότατος GM Alexander Khalifman **προτείνει** (χωρίς να συνοδεύει την πρότασή του με καμιά λεκτική περιγραφή!) αντί της παιγμένης κίνησης 14. ... Ng4 την εξής συνέχεια: 14. ... c5!?, 15. Nf5 g6, 16. Qd2 Qe6, 17. Ne7 Qe7, 18. f3 c6 και χαρακτηρίζει την προκύπτουσα θέση **ισότητα**.

Τούτη η κυριαρχία του συμβολισμού σε βάρος της αναλυτικής παρουσίασης έχει καταστροφικές συνέπειες αφού **‘δικαιώνει’ τους προσωπικούς συλλογισμούς (οσοδήποτε αβάσιμους) του κάθε ξεχωριστού αναγνώστη δοθέντος ότι αυτός δεν βλέπει κανέναν λόγο να τους αλλάξει.**

Στο βαθμό που η παράθεση βιβλιογραφίας καταντά ανιαρή, αφού ελάχιστοι από τους εν ενεργεία σκακιστές ενδιαφέρονται να την μελετήσουν, θέλω να αποφύγω να διαπράξω άλλο ένα τέτοιο σφάλμα. Έτσι, στην εποχή της παντοκρατορίας του ELO, του rapid, του blitz και του bullet, θα σας προτείνω το **Lasker’s Manual of Chess** που είναι παρασάγγες πληρέστερο και γλαφυρότερο ακόμα και από το θρυλικό My System του Nimzowitch.

Hic Rhodus hic salta!

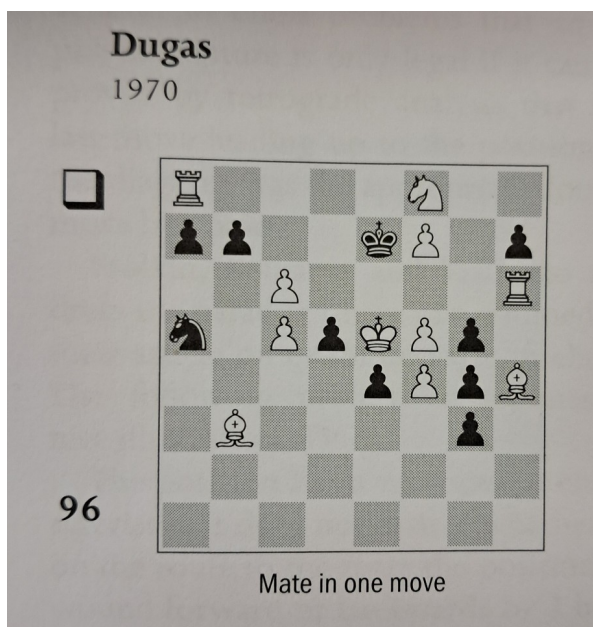
Δίδαγμα: το σκάκι δεν παίζεται μόνον για την νίκη αλλά – επίσης και, ίσως, κυρίως – για την ψυχική ικανοποίηση που προσφέρει η βαθειά του ανάλυση μετά την παρτίδα!

Αρχή της Αβεβαιότητας.

Η Αρχή αυτή, που μοιάζει με την ομώνυμη (του Heisenberg) στην Φυσική αλλά **δεν έχει παρά μόνον λεκτική ομοιότητα** με εκείνην, διατυπώνεται ως εξής:

“Υπάρχουν θέσεις στις οποίες είναι δυνατόν να αποδείξουμε ότι π.χ τα Λευκά μπορούν να κάμουν ματ. Αλλά είναι αδύνατο να προσδιορίσουμε ποιος είναι ο συνδυασμός που οδηγεί στο ματ!”.

Και υλοποιείται στο παρακάτω φαινομενικά απλούστατο πρόβλημα από το 1970.

Η θέση αυτή έχει ενδιαφέρον και το ερώτημά της δεν απαντιέται καθόλου εύκολα!

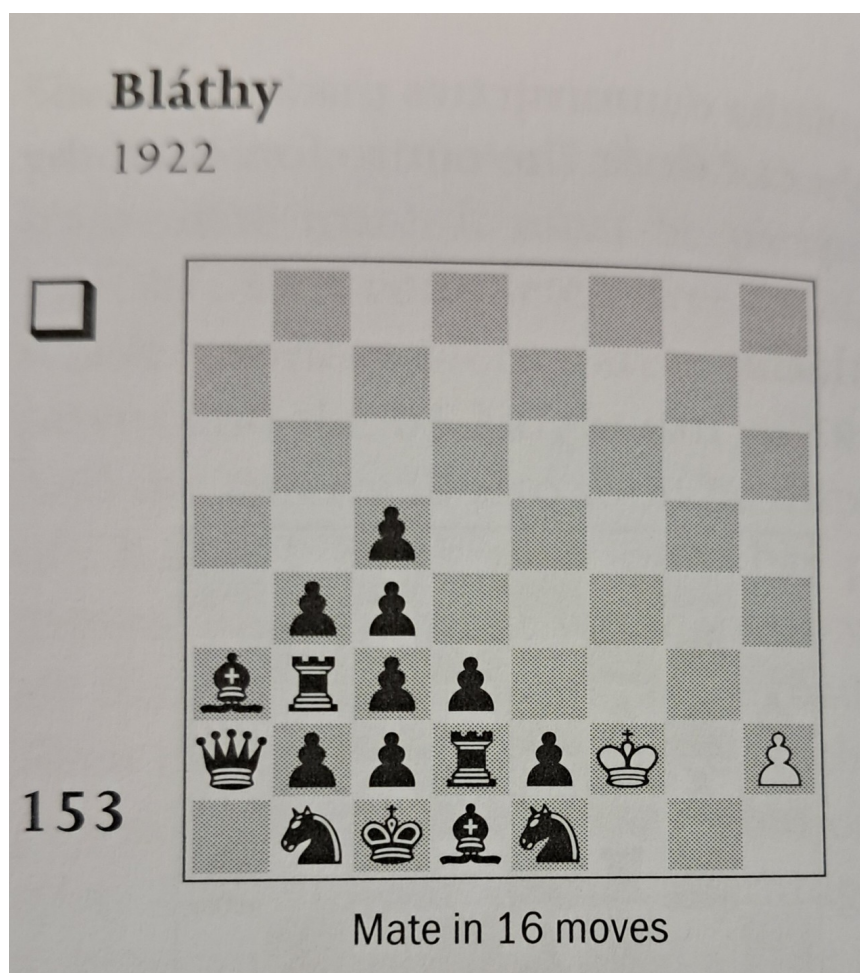
Μόνος εναντίον όλων.

Η προκλητικά αλαζονική τούτη διατύπωση προσδοκά να κεντρίσει την περιέργεια του αναγνώστη ώστε να τον κάμει να αφιερώσει αρκετό χρόνο στην κατανόηση.

Ο επινοητής αυτής της κατηγορίας προβλημάτων Ούγγρος ηλεκτρολόγος μηχανικός Ottó Titusz Bláthy (1860-1939) έγινε διάσημος αφού αυτά χαρακτηρίζονται από πολύ ‘περίεργη’ κατανομή των κομματιών και χρειάζονται πολλές κινήσεις για να λυθούν. Οι ειδικοί τα ονομάζουν longmovers! Τις συνθέσεις του μπορείτε να τις βρείτε όλες εδώ:

<https://pdb.dieschwalbe.de/search.jsp?expression=A=%27Bl%C3%A1thy%27%20and%20FIRSTNAME=%27Ott%C3%B3%20Titusz%27>

Παράδειγμα:

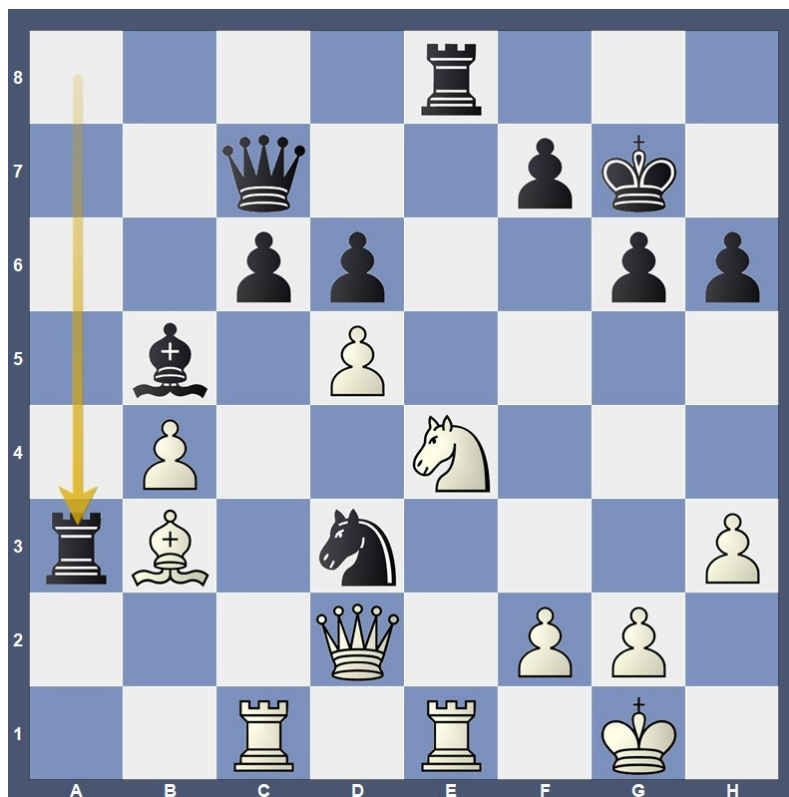

Το σκάκι, επομένως, προκαλεί σκέψεις αδιανόητες για τον συμβατικό τρόπο σκέψης! Και ως εκ τούτου καλλιεργεί και τονώνει την δημιουργικότητα.

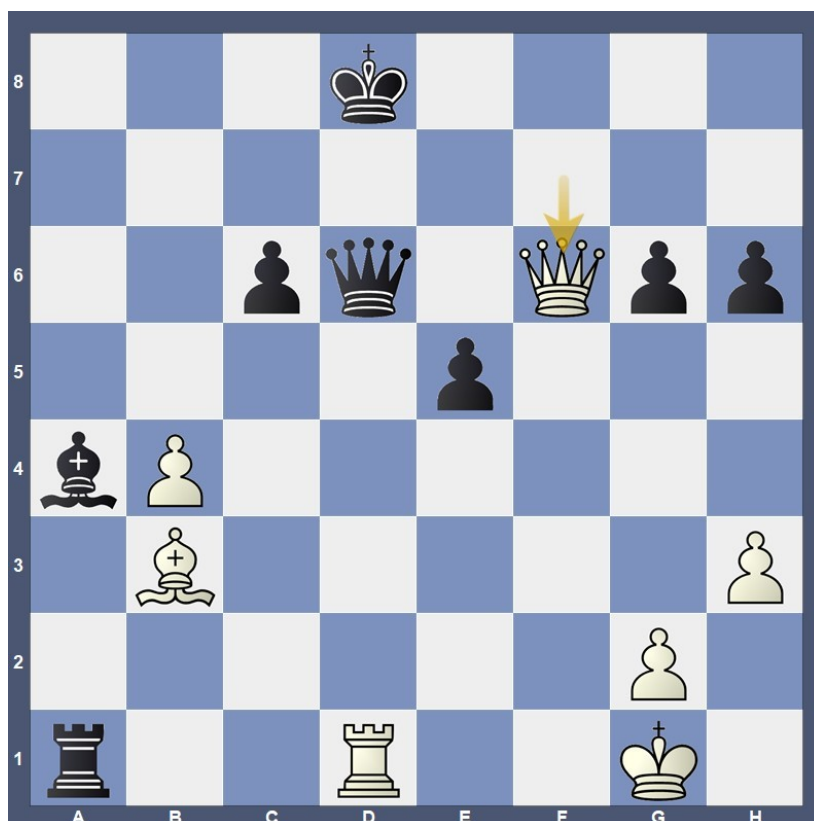
Κατευθυνόμενη πρόκληση (directed provocation).

Αναφέρομαι στην παρτίδα Timman-Kasparov (1985), μετά την: 31. ... Ra3. Ο Timman θεώρησε ανακρίβεια την κίνηση αυτή του Kasparov και έπαιξε κάτι το οποίο 'άνοιξε τους ασκούς του Αιόλου'...

Τι έπαιξε ο Timman ????

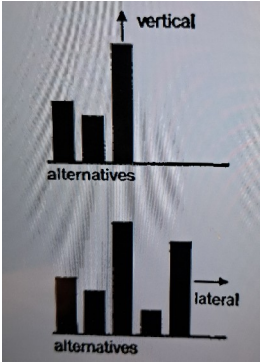

Η ζητούμενη κίνηση οδήγησε, 10 κινήσεις αργότερα, στην 41. Qf6+!
(όπου ο Kasparov εγκατέλειψε)

Συγκεφαλαιώνοντας...

Προκειμένου να είναι το σκακιστικό σκέπτεσθαι αποτελεσματικό είναι **απαραίτητο** να **συνυπάρχουν** τα δύο (συμπληρωματικά) είδη σκέψης. Τόσο η **κάθετη** όσο και η **πλευρική**.

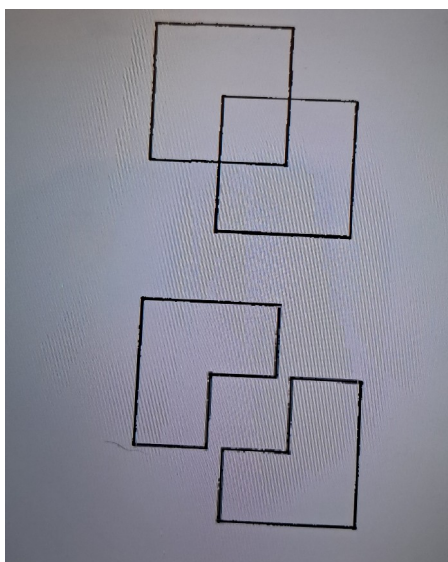
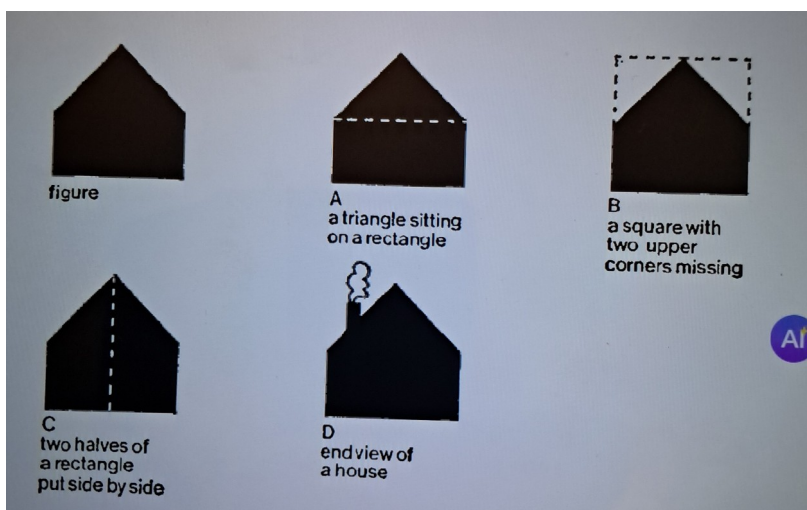
Είδος Σκέψης	Χαρακτηριστικά	Πορεία της προόδου	Πλεονέκτημα	Λειτουργία
Vertical	- Επιλεκτική (selective) - Αναλυτική ...με βήματα		Ορθότητα (rightness)	Excluding (αποκλείουσα)
Lateral	- Παραγωγική (generative) - Επαγωγική - Προκλητική ...με άλματα		Πλούτος (richness)	Opening (διευρύνουσα)

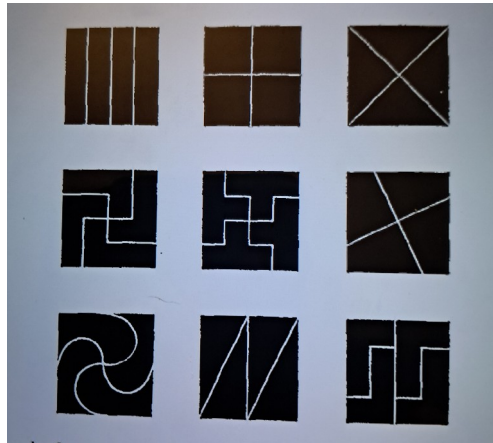
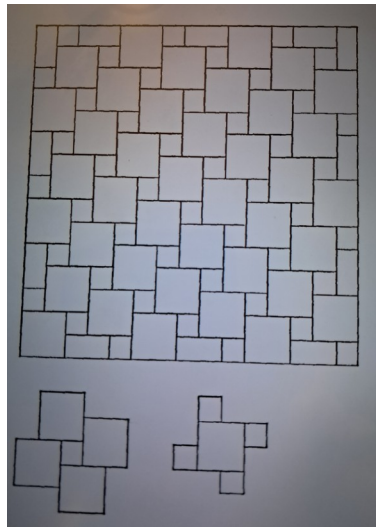
Η σημασία της **πλευρικής σκέψης** είναι λογικό να ξενίσει τον αμύητο, ο οποίος την παραλληλίζει με τις Επιστήμες τις οποίες αντιπαθεί αφού συνήθως δεν κατανοεί τίποτα από αυτές. Παρόλα αυτά υπάρχει το κινέζικο tangram ένα παιχνίδι με το οποίο είναι δυνατόν να παράγουμε μεγάλη ποικιλία γεωμετρικών σχημάτων χρησιμοποιώντας κομμάτια ενός τετραγώνου. Η wikipedia το τοποθετεί στην Κίνα του 18ου αιώνα, αλλά δεν παραλείπει να αναφέρει ότι η εξόφθαλμη ομοιότητά του με κάποια παιχνίδια της εποχής της **δυναστείας των Song (960-1127)** δείχνει ότι η ιδέα που το γέννησε ήταν πολύ παλαιότερη. Με την μορφή αυτή το εξαιρετικό αυτό παιχνίδι μπορεί να θεωρηθεί **παιχνίδι των αναδιατάξεων!** Μας δείχνει ότι αναδιατάσσοντας τα τμήματα ενός τετραγώνου

μπορούμε να πάρουμε σχήματα που δεν έχουν καμιά σχέση με το τετράγωνο! Και, για τούτο, θεωρείται εύλογα ένα πολύ ενδιαφέρον παράδειγμα της πλευρικής σκέψης. Από κάτι το οποίο είναι δεδομένο μπορούμε να πάρουμε - ενεργοποιώντας την φαντασία, την αναλυτικότητα και την δημιουργικότητά μας - μια πλούσια ποικιλία μορφών.

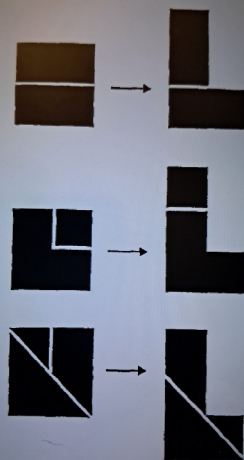
Το σημαντικό είναι ότι οι πρόσφατες έρευνες μας **δείχνουν** πως η πλευρική σκέψη είναι δυνατόν να διδαχτεί ακολουθώντας συγκεκριμένους κανόνες. Οι οποίοι - σε κατάφωρη αντίθεση με τις συνταγές των κάθε είδους φροντιστηρίων - σέβονται τον σκεπτόμενο Άνθρωπο και τον αφήνουν ελεύθερο να αυτενεργήσει. Όπως σέβονται και την επισήμανση ότι: “Εργαλείο δεν σημαίνει μηχανήμα.” Το πινέλο πρέπει να βρίσκεται στα χέρια του Μιχαήλ Άγγελου ή του Dürer για να δώσει αξιόλογα ζωγραφικά έργα, δεν τα δίνει σε οποιοδήποτε χέρι.

Άλλα παραδείγματα αναδιατάξεων είναι τα παρακάτω:

standard patterns as alternatives but of putting things together to give a pattern.

7. A one pint milk bottle with half a pint of water in it. How would you describe that bottle?

The Art of Possibility (Η Τέχνη της Δυνατότητας).

Σε έναν κόσμο, όπως ο σημερινός, στον οποίο διεξάγεται ένας μανιασμένος πόλεμος ανάμεσα στο Ατομικό και το Συλλογικό έχει σημασία να εξετάσουμε ποιες πρωτοβουλίες του Ατόμου μπορούν να οδηγήσουν στην βελτίωση της Ομάδας, προσδοκώντας ότι, κάποια στιγμή, θα γεφυρώσουμε την παραπάνω παράλογη (και επικίνδυνη!) διαμάχη. Εννοείται ότι στην ρίζα των ατομικών πρωτοβουλιών δεν μπορεί παρά να βρίσκονται η βαθύτερη και πληρέστερη ανάλυση της υπάρχουσας κατάστασης αλλά και, κυρίως, η πεποίθηση ότι υπάρχει **δυνατότητα** να επιτευχθεί τέτοια ανάλυση.

Οι Rosamund Stone Zander (1942-2023) και Benjamin Zander (1939-εν ζωή σήμερα) έγραψαν – το 2001 – το βιβλίο **The Art of Possibility (Transforming Professional and Personal Life)** (Η Τέχνη της Δυνατότητας (Μεταμορφώνοντας την Επαγγελματική και Προσωπική Ζωή)) στην προσπάθειά τους να ‘αποδείξουν’ ότι τέτοια δυνατότητα υπάρχει. Την επιχειρηματολογία τους την στήριξαν στα δεδομένα της Επιστήμης και όχι σε δοξασίες – οπότε η μελέτη του βιβλίου αυτού αξίζει τον κόπο!

Οι δύο συγγραφείς γράφουν:

“Ένα κλασικό πλέον πείραμα του 1953⁴ αποκάλυψε στους έκπληκτους ερευνητές ότι το μάτι του βατράχου είναι ικανό να αντιληφθεί μόνον τέσσερις τύπους φαινομένων:

- Καθαρές γραμμές αντίθεσης
- Ξαφνικές αλλαγές στον φωτισμό
- Περιγράμματα της κίνησης
- Καμπύλες του σχήματος μικρών, σκοτεινών αντικειμένων

Ο βάτραχος δεν ‘βλέπει’ την φυσιογνωμία της μητέρας του, δεν μπορεί να εκτιμήσει ένα ηλιοβασίλεμα, ούτε ακόμα και τις αποχρώσεις ενός χρώματος.

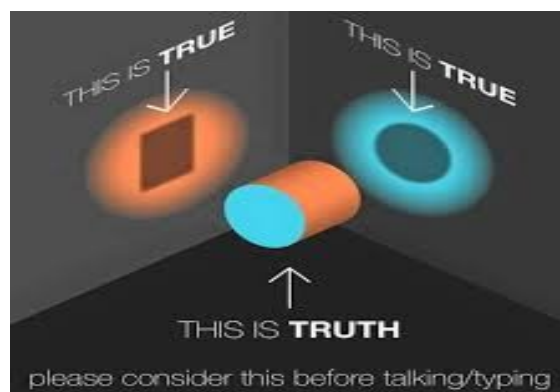
4 J.Y. Lettvin, H.R. Maturana, W.S. McCulloch and W.H. Pitts, “What the Frog’s Eye Tells the Frog’s Brain”, *Proceedings of the IRE* 47 (1940-1951), 1959, cited by Tor Norretranders, *The User Illusion*, Trans. Jonathan Sydenham (New-York: Viking Penguin, 1991), 192-193.

‘Βλέπει’ μόνον ότι χρειάζεται προκειμένου να φάει και να αποφύγει να φαγωθεί...”

Και το μάτι του ανθρώπου είναι επιλεκτικό, αλλά βλέπει ‘πράγματα’ πολύ πιο πολύπλοκα από εκείνα που βλέπει ο βάτραχος. Και βέβαια δεν βλέπει τον Κόσμο γενικά αλλά μια **εικόνα του Κόσμου**.

Μια φορά ένας άνθρωπος αναγνώρισε τον Pablo Picasso μέσα σε ένα τραίνο και τον ρώτησε για ποιο λόγο δεν ζωγράφιζε τους ανθρώπους ‘όπως πραγματικά ήταν’. Ο Picasso του ανταπέδωσε την ερώτηση ζητώντας να μάθει τι εννοούσε με αυτήν την έκφραση. Ο άνθρωπος άνοιξε το πορτοφόλι του, έβγαλε μια φωτογραφία της γυναίκας του και του την έδειξε λέγοντας: ‘Αυτή είναι η γυναίκα μου.’ Ο Picasso απάντησε: ‘Δεν είναι, μάλλον, μικρή και επίπεδη?’.

Παρόλα αυτά, υπάρχουν αρκετοί στον πολιτισμένο κόσμο μας οι οποίοι **ταυτίζουν** την εικόνα με το αντικείμενο! Κάτι που δείχνει μια εντελώς ακαλλιέργητη φαντασία, όπως μας προειδοποιεί ο Magritte με τον πασίγνωστο πίνακά του (Αυτό δεν είναι πίπα.) και όπως δείχνει η φωτό- !

Επίλογος.

Το μικρό τούτο άρθρο εμπνέεται από δύο πηγές: πρώτα, από την βεβαιότητα ότι οι Ιδρυτές του Ομίλου μας δεν ενδιαφέρονταν στενά για την παραγωγή πρωταθλητών αλλά περισσότερο για την διαμόρφωση σκεπτόμενων ανθρώπων, και κατά δεύτερο λόγο, από την βούληση να αναζητήσουμε εκπαιδευτικές προσεγγίσεις οι οποίες να υποσκάπτουν τα εμπόδια που θέτει η εποχή μας - εποχή βαθύτατης δομικής, πολιτισμικής και δύσκολα αντιμετωπίσιμης κρίσης - στην ανάπτυξη της **αντιληπτικής ικανότητας** των ανθρώπων.

Από τα λίγα που παρουσίασα, το σκάκι φαίνεται να ενδείκνυται για την καλλιέργεια τέτοιων προσεγγίσεων.

Στέλιος Τσεκούρας – φυσικός.

Ηλιούπολη, Νοέμβριος 2025.